

Kovács Teofil

A lévai református templom lerombolása Szilágyi Sámuel levele alapján*

Ellenreformáció a 18. században

Mind a katolikus, mind a protestáns államok arra törekedtek, hogy lehetőleg egyetlen vallás uralmát biztosítsák területükön. A különböző vallások és felekezetek egymás mellett élése sokszor járt feszültséggel. A vallásszabadság nem jelentett többet a 18. században, mint kiegyenlített erőviszonyok adta egyensúlyi helyzetet. Amikor az erőviszonyok megváltoztak, mint például az 1711 utáni Magyarországon, úgy a felekezeti feszültségek is kiéleződtek.¹ Így a szatmári béke után következő tíz évben 140 templomfoglalás történt.² Más területen is érte hátrány a protestánsokat. Például a céhek protestáns tagjainak részt kellett venni a katolikus körmeneteken.³ A Habsburg-birodalom nyugati részein is súlyos konfliktusok voltak. Felső-Ausztria, Karintia, Stájerország és Salzburg környékéről szervezetteren telepítettek protestánsokat az erdélyi szászok közé. „*De olyasmivel, hogy falvakat földesúri jogon, feudális magánakciókkal, az egyházi és világi birtokos urak parancsára, a megyei nemesség segédletével és fegyveres szolgálak, magán csapatok végrehajtó közlegeivel, testi erőszak alkalmazásával kényszerítsenek hitváltásra vagy menekülésre, ilyenmivel ekkor inkább csak itt, a rendi Magyarországon találkozunk.*” – írja Kosáry Domokos.⁴ A vallási feszültségek sokszor nyilvánultak meg a templomok birtoklása, használata kapcsán is. Ezek szabályozása megjelent a hazai törvénykezésben. Az 1681-es soproni országgyűlésen hozott XXV. és XXVI. törvénycikk szabályozta a templomok használatát. A XXVI. törvény tizenegy megyében csak megyéenként két kijelölt helyen engedélyezte a szabad vallásgyakorlást a protestánsok számára. Továbbá felsorolta még az ország azon többi megyéjét, végvárait, bányavárosokat, szabad királyi városokat, ahol szabad a vallásgyakorlás. Ez a törvény végvárként név szerint Lévát is megemlítette, amely ekkor valóban védelmi funkcióval bírt, hiszen még abban az időben a törökök birtokolták Magyarország középső harmadát. A törökök kiűzése után a helyzet megváltozott. Ez több végvárat is érintett, így például a katolikus püspöki székhely Veszprémet is, de Pápán is beszüntette a reformátusok istentiszteletét gróf Esterházy Ferenc és József.⁵

A vallásgyakorlás artikuláris helyekhez való rögzítése sok esetben azt jelentette, hogy protestánsoknak addig meglévő istentiszteleti helyekről és más épületekről kellett lemondaniuk. Hermann Egyed szerint a tizenegy vármegyéből hatban visszaszorították az artikuláris helyekre a szabad vallásgyakorlást, ami természetesen sok feszültséggel járt.⁶ Léva is elvesztette kiváltságos jogállását, mivel már nem volt többé végvár. A törvények és királyi rendeletek végrehajtója a Helytartótanács volt, amely mindig szigorúan büntette a

* A tanulmány a *Reformáció Közép- és Délkelet-Európában* című konferencián (Eperjes, 2017. december 4–7.) tartott előadásra épül, első részének írott változata.

¹ Kosáry 1996. 77.

² Bíró–Bucsay–Tóth–Varga 1949. 179.; Zsilinszky 1907. 377.

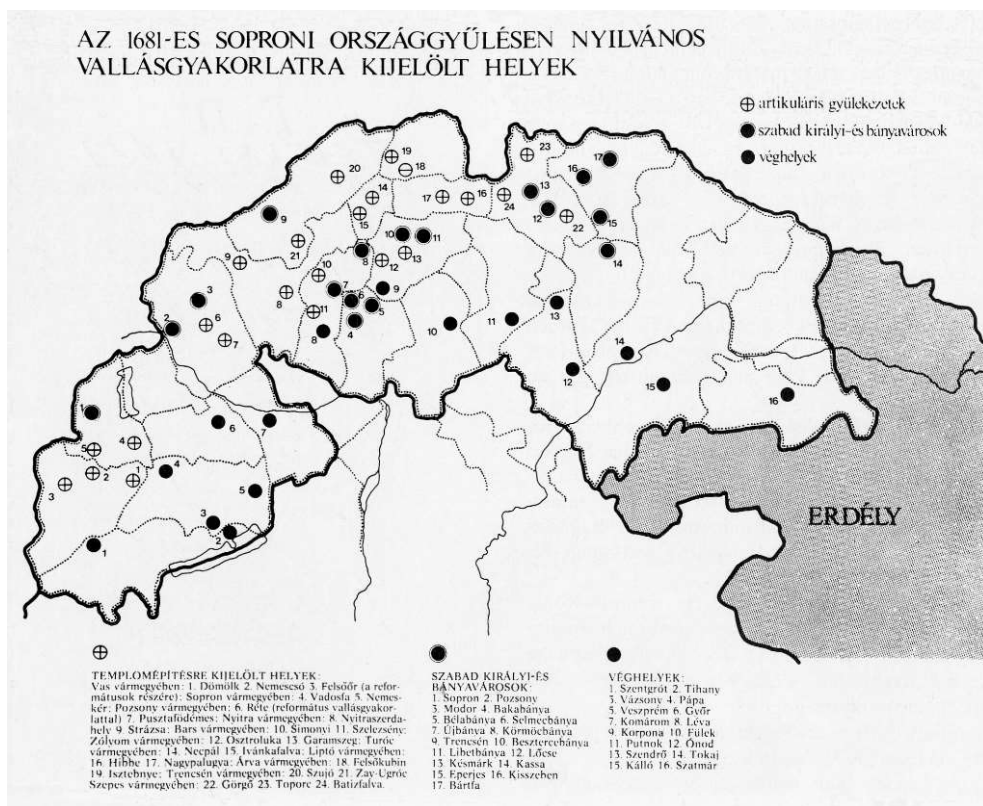
³ Bucsay 1985. 144.

⁴ Kosáry 1996. 78.

⁵ Marczali 1898. 116.

⁶ Hermann 1973. 355.

protestánsokat, ha bűnösnek találta őket.⁷ A rendeletek végrehajtása sok keserűséget váltott ki, de rendszerint nem járt jelentősebb ellenállással. *A magyar református egyház története* megjegyzi: „*Azért akadtak olyan területek is, mint például Bars megyében, ahol a templomaitól megfosztott nép keserűsége tömegmozgalmakhoz vezetett, s csak erőyes intézkedésekkel lehetett a nyílt lázadásnak elejét venni. A Bars megyei események körülményei ma sem tisztázottak.*”⁸ A vallásgyakorlás kulcsfontosságú tere volt a templom. Ennek birtoklása és használata sokat elárul egy adott közösség életéről. Nézzük meg, hogy miként alakult hazánkban az ellenreformáció idején. Dolgozatomban a lévai református templom, iskola és lelkészház lerombolásának történetét kívánom bemutatni.

(Fabiny 1984. 34. A család szíves hozzájárulásával közölve.)

Templomfoglalások

Az ellenreformáció idején gyakran történtek templomfoglalások.⁹ Az egyik első legismertebb hazai templomfoglalás 1604-ben Kassán történt.¹⁰ Tárgyalt századunkban az

⁷ Hermann 1973. 363.; Bíró–Bucsay–Tóth–Varga 1949. 183.

⁸ Bíró–Bucsay–Tóth–Varga 1949. 190.

⁹ Csáji 1958. 34–74. A tanulmány bevezetőjében részletesen összegzi az elvett templomok számát adott időszakokban.

¹⁰ Ladányi 2006. 57.

1734-ben megjelent II. Carolina Resolutio után fokozódtak a templomelvételek. Ez nemcsak a templom birtokbavételét jelentette, hanem az iskolára is kihatott.¹¹ Jól érzékelteti ezt a következő megállapítás is: „*A templomok egy része nem is volt különálló épület, hanem egy fedél alatt volt a hasonló silány anyagból épült lelkész-, vagy tanítólakással, esetleg az iskolával... kisebb gyülekezetekben gyakran a templomot használták iskolának is.*”¹² Egy 1763-as feljegyzés szerint az 1681. évi XXVI. törvény szerinti állapottal szemben 557 templomot foglaltak el különböző címen. Így Győr, Pápa, Tata, Léva, Balassagyarmat és Fülek esetén arra hivatkoztak, hogy a törökök kiűzése után a települések végvári jellege megszűnt.¹³ Addig ugyanis végvárként ezek a helyek szabad vallásgyakorlattal rendelkeztek.

A 18. századot a vértelen ellenreformáció időszakaként is emlegetik.¹⁴ Ennek gyökerei Hóman Bálint és Szekfű Gyula munkásságára vezethetők vissza, mely Kosáry Domokos tevékenysége révén is tovább él.¹⁵ Dienes Dénes tanulmányában arra mutat rá, hogy téves a 18. századi eseményeket vértelen ellenreformációnak feltüntetni. „*Gályarabnak ugyan nem adták el a prédikátorokat, de számos közösség életét nyomorította meg az állambatalom által támogatott római katolikus egyház.*”¹⁶ Ebben az időben tovább folyt a protestánsok üldözése, háttérbe szorítása. Egy ilyen esemény volt a lévai református templom 1719-es bezárása, majd 1740-es lerombolása és a hívek erőszakos rekatolizációra kényszerítése. A templom sorára jutott ekkor az iskola és a prédikátor háza is. A lévai gyülekezet által fenntartott iskolát lefoglalták és eladták. Az egyházi ingatlanok szélesebb körét: iskolát, parókiát, rektorlakást is érintették az erőszakos elvételek. Például 1759-ben Tatán, Szenden, Szákon és Bokodon.¹⁷

A lévaiak ügye eljutott hivatalánál fogva Szilágyi Sámuel (?–1771), bécsi protestáns ágenshez¹⁸ is, aki két fennmaradt Ráday Gedeonhoz (1713–1792) írott levelében tudósít az eseményekről.¹⁹

Szilágyi Sámuel bécsi ágens ekkor már hét éve volt a hivatalában. Ő volt sorban a harmadik magyarországi reformátusokat képviselő ágens, aki feladatát 1733–1748 között látta el. Tevékenységéért elnyerte az uralkodó elismerését, bárói címet és erdélyi ítélőtáblai

¹¹ Detre 1996. 21.

¹² Bíró–Bucsay–Tóth–Varga 1949. 216.

¹³ Ráday Levéltár B10-3 67–110.

¹⁴ Kovács Ábrahám 2007. 107–109.

¹⁵ Kosáry 1996. 77. Ebben Kosáry maga így hivatkozik: „Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. Bp. 1935. 543–545.”; továbbá Kosáry 1989. 781–787.

¹⁶ Dienes 2013. 152.

¹⁷ S. Lackovits 2001. 146.

¹⁸ Szilágyi Sámuel pályájáról eddig írt tanulmányaim: Egy ágensi életút kezdetei. Szilágyi Sámuel peregrinációja (1728–1732). In: Egyháztörténeti Szemle, 12. (2011) 3. sz. 3–21.; Levelek a 18. századból. Szilágyi Sámuel levelei a salzburgi protestánsok kiűzéséről. In: BKF Annales, Tomus VI. Szerk.: Róka Jolán. Bp., 2014. 129–134.; Hírek Európából. Szilágyi Sámuel peregrinus tudósításai (1728–1732). In: „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”. Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára. Szerk.: Gáborjáni Szabó Botond, Oláh Róbert. Debrecen, 2015. 56–76.; Borkereskedelem Szilágyi Sámuel és Ráday Gedeon levelezésében. In: Hittel és humorral. Tanulmánykötet Hörcsik Richárd 60. születésnapja alkalmából. Acta. Debreceni teológiai tanulmányok 8. Szerk.: Baráth Béla Levente. Debrecen, 2015. 91–104.; Szilágyi Sámuel levelei Teleki Sándorhoz és Ráday Pálhoz tanársága és ágenssége ügyében. In: Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században. A Carolina Resolutiotól az 1848. évi XX. törvénycikkig. Szerk.: Gáborjáni Szabó Botond. Debrecen, 2016. 191–210.; „Le rajzoltam magam tékámat...” Szilágyi Sámuel könyvszekrényleírása 1740-ből. In: Magyar Könyvszemle, 132. (2016) 3. sz. 368–371.

¹⁹ Ráday Levéltár C64-7-519 1740. július 16.; uo. C64-8-2430 1740. szeptember 3.

ülnöki tisztséget kapott.²⁰ A fiatal Szilágyi Sámuel tudatosan készült egyházpolitikai és társadalmi karrierjére. Ez látható és jól nyomon követhető azokból a levelekből, amelyeket peregrinus diákként írt patrónusának. Nem csupán arról volt szó, hogy tájékoztatta támogatóját a tudomására jutott eseményekről, hanem ő maga is nagy érdeklődéssel fordult minden új ismeret felé. Peregrinációját a németországi Odera-Frankfurtban²¹ – 1728–1733 – a neves erdélyi mecénás, gróf Teleki Sándor (1679–1760) támogatta, aki a nagyenyedi, majd a marosvásárhelyi kollégiumnak volt a kurátora.²² A korábban Nagyenyeden tanult Szilágyi pályafutásának fontos eleme volt a Teleki családhoz kötődő viszonyon kívül a ludányi és péceli Ráday családhoz fűződő kapcsolat is.²³ A két mágnás-családot a protestáns elithez való tartozás mellett szoros rokoni szál fűzte egymáshoz, mivel Teleki Sándor László nevű fia 1732 pünkösdjén feleségül vette Ráday Gedeon lánytestvérét, Esztert.²⁴ Így érthető, hogy a peregrinus többször kérte Teleki Sándor közbenjárását, hogy Ráday Pál fia, Gedeon²⁵ mellett tanítói állást kapjon, majd pedig segítségét kérte az éppen megüresedett ágensi hivatal elnyerésében. Az első kérése nem teljesült, a második kérése azonban igen. Igaz, hogy a levelezésből nem derül ki, hogy Teleki ténylegesen tett volna valamit Szilágyi érdekében, mindössze talán csak egy borítékon szereplő megjegyzés utal erre.²⁶ Mindenesetre Szilágyi Sámuel kapcsolata tovább élt a politikai és egyházpolitikai küzdelmekben is részt vevő Ráday Gedeonnal.

Szeretném bemutatni röviden a lévaiak gyülekezeti életét, rámutatva arra, hogy a templomrombolás milyen mértékben vált ismertté. Mi váltotta azt ki? Hogyan reagált a helyi uradalom intézője? Miként válaszoltak a reformátusok intézkedésére? Miként értelmezték a reformátusok az új helyzetet? Milyen intézkedésekkel válaszoltak? Hogyan cselekedett a helyzetben kulcsszereppel bíró vármegye? Miként zajlott maga a templomrombolás? Hogyan próbált Szilágyi segíteni? Milyen vádakkal illeték a reformátusokat?

A templomrombolás iratai a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában és a Magyar Nemzeti Levéltárban találhatók.²⁷ A templomfoglalásokkal kapcsolatban Csáji Pál *A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása* (In: Egyháztörténet, 1. (1958) 1. sz. 34–74.) című tanulmányában, továbbá a *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, valamint a *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* számaiban találtam több cikket és forrásközlést. A lévai eseményekről megemlékezik még Czeglédy Pál

²⁰ Zoványi 1977. 605.

²¹ Kovács Teofil 2011. 8–9. A város a peregrinációs útvonalak egyik fontos állomása volt. Innen mentek tovább a diákok Bréma–Franeker–Leiden–(London)–Oxford (vagy) Cambridge felé. Az 1630-as évek után Hollandiába több esetben Danckából hajóztak át a diákok. Ezt az utat választotta Szilágyi is rövid hollandiai tartózkodásakor.

²² Peregrinuslevelek 1980. 449.

²³ Kovács Teofil 2011. 15–16.

²⁴ Beliczay 1980. 173–176. Az időponttal kapcsolatban több dátum is szóba jön. Beliczay Angéla Kajali Klára naptárbejegyzését így idézi: „Keresztelő Szent János napján 14 jun lött hálása Rhádai Esther leányomnak gróf Teleki László kedves férjével.” Keresztelő Szent János napja azonban június 24., nem június 14. Ezért teheti Kardos Samu (Kardos 1905. 68.) 1732. június 24-re az esküvő napját, tehát későbbre, mint a már korábban említett pünkösd, amely 1732-ben június 1-re esett.

²⁵ Irodalom: Vas 1932., Gálos 1953., Zsindely 1955., Borvölgyi 2014.

²⁶ Peregrinuslevelek 1980. 241.

²⁷ Ráday Levéltár B1 L, B4 1. kötet, C64 forráscsoportok. MNL OL 2109/1964. sz. P 108 Rep. 81. 85. Fasc. 280–412.; 101–102. Fasc. Gravamina Levensium prae demolitionem templi Levensis. MNL OL Esterházy gyűjtemény. Fasc. Esterházy 102. Rep. 81.; Synoptica facti species Fasc. 102. Rep. 81.

egykori lévai lelkész is a *Lévai reformátusok három temploma*²⁸ című munkájában, melyet 1968-ban fejezett be. Ez azonban csak kéziratban létezik.

Léva

Léva városa a Garam folyó völgyében található. Első ízben 1156-ban, Leua alakban fordul elő.

Évszázadokon át Bars megye központja.²⁹ A bányavárosok szomszédságában lévő Léván hamar elterjedtek a reformáció tanai. 1557 után Luther tanításait követően Zwingli és Kálvin tanai is megjelentek a településen. A 17. század első felében a vallássérelmi feliratokban mindkét irányzat egyházáról szó esik. A reformátusság igen jelentős volt, hiszen az egyházmegye is innen veszi nevét *Tractus Levensis*.

A városban 1624-ben Pázmány kezdeményezésére jezsuiták telepedtek meg. Az evangélikus és református lelkészeket nem sokkal ezután elűzték és az egyházak javait elvették, melyeket csak az 1647-es pozsonyi országgyűlés rendeletei után kaphattak vissza. A békés időszak hamarosan véget ért, mivel a pozsonyi vésztörvényszék 1671-ben megfosztotta lelkészüktől, Ceglédi Pétertől a reformátusokat, akit az akkori esperessel, Körmendi Györggyel és a nagysárói lelkésszel, Szódói Andrással együtt gályarabságba hurcoltak. Az árván maradt gyülekezet Csáky Pál földesúrtól és a plébánostól sokat szenvedett.

Az 1681-es országgyűlés artikuláris, azaz a protestánsok számára vallásuk szabad gyakorlására szolgáló helyként Bars megyében Simonyit, Szelezsényt jelölte ki. Léva, mint végvár bírta ezeket a jogokat.

A Rákóczi-szabadságharc történései Lévát is érintették. 1709-ben Bottyán János visszavonulásakor leromboltatta az erődöt, hogy elkerülje annak ellenséges kézre kerülését.³⁰ A szatmári béke után a vár megmaradt épületeiben uradalmi központot rendezett be az Esterházy család hercegi ága, amely ekkor a város legnagyobb földesura volt. Itt tartózkodott a tiszttartó is, itt tartottak úriszéket is.³¹ A herceg 1712-től szerette volna a kiváltságolt várost joghatósága alá vonni, ezért pert indított Léva nemes és nem nemes lakossága ellen Bars vármegyéjénél. Ezt azonban a még jelentős számú nemesi lakosság kivédte azzal, hogy ők, illetve felmenőik a lévai vár katonáiként védték az országot a török ellen, ezért a várkapitányoktól, akik az uradalom vezetői is voltak, javadalomként kisebb-nagyobb területeket kaptak. Ennek tényét adományozó levelekkel bizonyították.³² Az uradalom Léván 1732-ben 352 családfőt írt össze adókötelesként, 1754-ben már 2937 lakos élt a városban.³³ A nemesek fontos szereppel bírtak Léva közigazgatásában.³⁴ Ők képviselték a lévaiak érdekeit. Elég feszült volt a viszony az uradalom és a lakosság között. 1729-ben mozgalom indult a herceg ellen. Ebben az is szerepet játszott, hogy a lévaiak gyűlölték a városban lévő tiszttartót, és megjelentek a vitában bizonyos vallási ellentétek

²⁸ Czeglédy 1968. Csak az 1740-es eseményeket tartalmazó részéhez tudtam hozzájutni, melyeket jól összefoglal.

²⁹ Magyar Református Egyházak 2015. 7.

³⁰ Bakó 1903. 137.

³¹ Dóka 2008. 131.

³² Uo. 132.

³³ Uo. 133.

³⁴ Uo. 134.

is. Az uradalom utasítására kiengedtek a vár börtönéből egy „huszitá”-t, azzal a parancssal, hogy hagyja el a várost. A helybéli nemesek azonban védelmükbe vették és bújtatták. Arra hivatkoztak, hogy ilyen személyek esetében a várost és nem az uradalmat illeti az ítélkezés joga.³⁵ Ez az ügy egy 1732-ben megkötött szerződéssel zárult. A katolikus és protestáns lakosok között újabb ellentétek merültek fel. Ennek következtében az 1736-os városi tisztújítás feszült körülmények között zajlott. A nemesek jelentős része református volt, így vallási ügyek őket is érintették. A megválasztott református tanácsosok nem voltak hajlandók a katolikus templomban esküt tenni, ezért aztán katolikusokat választottak a helyükre.³⁶

Léva első református temploma 1624-ben épült, de már hamar, 1634-ben roskatag állapotban volt. A második templomot országgyűlési engedéllyel 1638-ban építik fel kőből, ez azonban az 1696-os tűzvészben szinte teljesen megsemmisül. A hívek 1713–1718 között építik újjá.³⁷ Léván tényleges protestáns vallásgyakorlás az 1720-as³⁸ évet kivéve 1739-ig folyt. Léva 1710-ben megszűnt végvár lenni, így 1720-ban erre hivatkozva betiltották mind az evangélikusok, mind a reformátusok vallásgyakorlatát. Az evangélikusok gyülekezeti élete már nem állt teljesen helyre, a lévai evangélikus gyülekezet Csank filiájaként működött, a reformátusoké azonban újból életre kelt.

A lévai kálinisták visszahozták az Esterházy nádor által elűzött prédikátort, Mocsai T. Jánost, aki 1702 és 1722 között volt a gyülekezet lelkésze,³⁹ és egyes megjegyzések szerint a reformátusok „nagyon terjeszkedtek”, mióta nem volt őrség a várban.⁴⁰ Gálos Miklós lelkészsége idején – 1723–1739 – újra megpróbáltatások érték a gyülekezetet. 1739-ben Esterházy József földesúr elűldözte a lelkészt, aki a szomszédos, pap nélküli Hontvarsányba menekült. Hontvarsánnyal kapcsolatban a 19. századi történétíró Szentkúti (Szentkúty) Kiss Károly a következőket jegyzi meg: „A 17-dik században »articulus locus«-ul jelöltetvén ki, a későbbi üldözések idején is menhelye volt a barsi reform. híveknek, sőt az 1733–84-diki időszakban esperesei is itt vonták meg magukat.”⁴¹ Azt, hogy Hontvarsány artikuláris hely lett volna, más forrásból nem tudtam eddig megerősíteni, de tény, hogy ott tovább folyt a vallásgyakorlás. Gálos Miklós később – 1742–1763 – között a barsi egyházmegye esperesi tisztét is betöltötte.⁴²

A következő évben, 1740-ben került sor a templom lerombolására és sok hívő bebörtönzésére, melyből csak részben áttéréssel, részben nagy összegű váltságdíj lefizetésével

³⁵ Uo. 137.

³⁶ Uo. 138.

³⁷ [szerző nélkül] 2009.

³⁸ Marczali 1898. 116. Egy évvel korábban 1719-re teszi. Ekkor beszüntették a szintén korábbi végvár Veszprémben is a protestáns istentiszteletet. Léván, Báthon, Vezekényen is elvették a templomot a „makacs, kemény nyakú” jobbágyoktól. Czegléd Pál is 1719-et említi kéziratának 27. oldalán.

³⁹ Dunántúli 2009. 512.: „1701 Mohi; levita 1701 Mohi, 1702–1712 Léva; elúzik 1712–1713 Varsány, 1713–1722 Léva, 1713 felszenteltetett; 1712–? egyházmegyei jegyző † 1722, 46 éves”

⁴⁰ Marczali 1898. 117.

⁴¹ Hontvarsány, ma Léva része. Szentkúti 1879. 420.

⁴² Dunántúli 2009. 573.: „Név, születési, családi adatok: Sallai Gálos Mihály, Szolgálati hely és idő: 1722–1739 Léva 1739–1740 száműzetés 1740–1763 Varsány; 1742–1763 barsi esperes † 1763, Tanulmányokra vonatkozó adatok: 1712 Sárospatak subscr. →1719/1720 Franeker subscr. →1722 eleje hazatér, Erdélybe készül, ekkor lesz lévai lelkész.”

kerülhettek ki a fogvatartottak.⁴³ Az eseményt megörökítette a nemesoroszi egyházközség régi anyakönyve is: „Ezen 1740-ik esztendőben 17 Juni hányattatott el a lévai református templom sok gyűlevész nép által, nagy erőszakkal dúlástétellel.”⁴⁴ Ezeket az eseményeket Szentkúti Kiss Károly korábbi időpontra teszi. Azt írja, hogy 1729[?]ben elzavarják a lelkészt az akkori uradalmi tisztek, valamint Kazy (Kazi) László alispán⁴⁵ és Darázs Péter plébános.⁴⁶ A templomot lepecsételik, és néhány évig sem a reformátusok, sem a katolikusok nem használhatják.⁴⁷ Szentkúti Károly 1741-re teszi a templom és a parókia lerombolását a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban megjelent cikkében. Lehet, hogy ez az adat az 1774-es összeírásból származik.⁴⁸

Az 1740. évi események Szilágyi levelében

Eddig számomra nem ismert, hogy Szilágyi milyen forrásból vagy forrásokból tájékozódva írja Rádaynak a lévai templomrombolásról 1740. július 16-án kelt levelét, de minden bizonnyal nemcsak írásbeli információkra támaszkodott. A lévaiak – mint látni fogjuk – már a templom kerítésének lerombolásakor követeket küldtek Bécsbe. Ezeknek meg kellett fordulniuk az ágensnél.

Szilágyi Sámuel 1740. július 16-án írt Ráday Gedeonnak a lévai templom ügyéről.⁴⁹ A Bars megyei Léván történteknek országsszerte híre mehetett, mivel az ágens úgy kezdte levelét, hogy az egész történés Ráday számára ismert lehetett, mégis fontosnak tartotta, hogy ő maga is tudósítson erről. Ezt tette annál is inkább, mivel az udvarnál neki kellett képviselni az ügyet, valamint Ráday Gedeon fontos szereppel bírt a protestánsok érdekvédelmében.

A lévai református templom lerombolásának kiváltó okát a templomot övező, feltehetően roskatag kerítés egy részének a ledőlése jelentette, amelyet a reformátusok helyreállítottak. A város református temploma 1716 [sic!]⁵⁰ óta le volt zárva, és az istentiszteleteket is beszüntették, azonban a temető használatát nem tiltották be. A templom, az iskola és a parókia a helyi gyülekezet kezelésében maradt. Az utóbbi kettőt bérbe adták. A templom kulcsa is megmaradhatott náluk, tehát be tudtak menni az épületbe. A gyülekezet életére nézve a templom épületének bezárása jogi döntés⁵¹ volt, amit a rendelkezés után foganatosítottak. A gyülekezeti élet Gálos Miklós 1739-es elűzéseig tovább folyt. Az épületeket sövény vette körül, de annak részei időnként kidőltek, amit eddig minden további

⁴³ Szentkúti 1879. 293–296.

⁴⁴ Bars vármegye községei 1903.

⁴⁵ Reiszig 1903. Kazy Lászlóról azt olvassuk, hogy elmozdított az alispánságból. (1725. VIII. 28. – 1734. X. 25.); Dunántúli 2002. 95. Itt Kazy Lászlóról a következőket tudjuk meg: „Kazy László 1738–1744 között volt lévai prefektus. Kállay 1978. 209. 1719-ben választották meg Bars vm. jegyzőjévé, később alispánjává. BARS VÁRMEGYE 395.”

⁴⁶ Szentkúti 1890. 1704–1705.

⁴⁷ Földváry 1891. 883.; A templom lepecsételése másutt is megtörtént. Lásd: Marczali 1898. 335.

⁴⁸ Szentkúti 1890. 1705.; Dunántúli 2002. 96.

⁴⁹ Ráday Levéltár C64-7-519 1740. július 16.

⁵⁰ Ez hogy lehet, ha a templom újjáépítésére 1713–1718 között kerül sor? Ebben lehet, hogy Szilágyi téved.

⁵¹ A templomot lepecsételik, és néhány évig sem a reformátusok, sem a katolikusok nem használják.

nélkül helyreállítottak. Nemcsak a templom építéséhez, de a javításához is engedély kellett,⁵² igaz itt a sövényről és nem a templomról volt szó. 1740 májusában egy három ölnyi⁵³ sövény ledőlt, ezt helyreállították, amit az Esterházy⁵⁴ herceg Bírovsky Ferenc⁵⁵ nevű intézője újításnak minősített és ugyanazon hónap 16-án százegynéhány emberével az egész kerítést levágatta. A Szilágyinak eljuttatott információ szerint ez fellázította a reformátusokat, és valaki meghúzta a harangot. Erre a mezőn dolgozók bejöttek a városba, azt hitték, hogy tűz ütött ki. A harang félreverésének oka hamar kiderült, ebből összeszólalkozás, sőt verekedés is támadt. Így néhányan sebesülten távoztak a helyszínről. A levéltári források megerősítik, hogy a protestánsokra való fegyveres támadás nem volt ritka.⁵⁶

Ezután Bírovsky emberei lecsendesedtek, viszont a reformátusok az egészet a korábbi állapotot rögzítő császári rendelet megtöréseként értelmezték. – Szilágyi Sámuel megjegyzi levelében, hogy ezt bizony méltán gondolták így. – Ettől fogva a reformátusok megragadták az alkalmat, hogy a templomba bemenjenek, harangozzanak és istentiszteletet tartsanak, igaz, hogy csak énekléssel és a prédikátor nélkül, könyvből történő imádkozással.⁵⁷ Ez egyfajta demonstráció volt. Ettől nem is tágitottak, bár először a vármegyei szolgabíró, majd pedig az alispán tiltotta el őket az istentisztelettől. A sövényrombolás után Bírovsky túlkapása miatt a reformátusok követeket küldtek fel Bécsbe. A követek személye és száma nem ismert.

A vármegye eltiltotta a lévőai reformátusokat a templombajárástól, azok azonban arra hivatkoztak, hogy ők az uralkodó parancsát várják,⁵⁸ akinek döntéséhez nagy reményeket fűztek. Ez tették annál inkább, mivel az 1712–1715. évi országgyűlés XXX. törvénycikke a protestáns vallásügyeket kivette az országgyűlési hatáskörből és a felségjogok közé sorolta, azzal a megkötéssel, hogy sérelem esetén a sérelmezett csak a saját és nem felekezete nevében fordulhat az uralkodóhoz.⁵⁹ Tették ezt abban a hitben, hogy az uralkodó biztosan betartatja a királyi védlevelben foglaltakat.

Közben Bars vármegye tájékoztatta a Helytartótanácsot és hamarosan, 1740. június 17-én, reggel négy órakor két század német katona és mintegy háromezer, a szomszédos településekről való paraszt érkezett Lévára, akik a templomot, iskolát és parókiát a haranglábbal együtt a föld színéről eltörölték, a harangokat elvitték és az egyházi vagyont lefoglalták. A reformátusok bemutatták I. Lipót, I. József és az éppen uralkodó III. Károly király védlevelét, de ennek ellenére ütlegették őket,⁶⁰ sőt néhányuk közülük lőtt sebet is kapott. A nemesek közül nyolcat, az egyéb rendű lakosok közül legalább húszat börtönbe vetettek, akik még egy hónap után, a levél írásakor is szigorított fogságban voltak.

⁵² Ráday Levéltár B 10-3 67–110.

⁵³ A magyar öl mérete korábban más volt. Ma is látható Pozsonyban a régi városháza falán, a kaputól jobbra az 1715-ben elhelyezett öletalon, amelynek hossza 1,9019.

⁵⁴ Dunántúli 2002. 95. Az 1774-es összeírás szerint „Esterházy Miklós (1714–1790) tábornagy, felesége Wiessenwolf Mária. Kállay 1978.”

⁵⁵ A név több változatban szerepel: Biróczky Ferencz, Bírovsky Ferenc

⁵⁶ Ráday Levéltár B 10-3 67–110.

⁵⁷ Ráday Levéltár B1 L 209–210., Közölte: Földváry 1903. Földváry Kálnay Istvánt tünteti fel szerzőként 1740. június 16-i dátummal. Mivel az események június 17-én történtek, így ez téves dátum lehet.

⁵⁸ Ráday Levéltár C64-7-519 1740. július 16.

⁵⁹ Csáji 1958. 34–74.

⁶⁰ Ráday Levéltár C64-7-519r 1740. július 16.

Az ágens azt írta, hogy ő már ezt a dolgot jelentette is a megfelelő fórumon, de a nemes vármegye másként értelmezte Bécsbe küldött tudósításában a történeteket. Bár a vármegye Bíróvszky tettét nem helyezte, a reformátusok lépéseit a császári parancs ellen valónak gondolta: így a templom megnyitását, az oda való bejárást, az ott tartott istentiszteletet, a templomban fegyveresek tartását – akik készek voltak bármikor a harangot félrevernü –, a kétszeri felszólítás figyelmen kívül hagyását, sőt az ellenállásra való készülést jogellenesnek tekintette. Erre a reformátusoknak senki nem adott jogot, és maguknak sem szerezhettek volna. A vármegye a maga cselekedeteit és tekintélyét védte. Igyekezett minél több és minél nyomósabb indokot találni azért, hogy a reformátusok összejövetelét helytelenítse, és negatív színben tüntesse fel.

Ezeket a vádakokat Szilágyi nem hitte el, a vármegyének azonban elegendőek voltak ahhoz, hogy a bebörtönzötteket fogva tartsák. Az ágens leírta, hogy eddig sem a nemeseket, sem egyéb lakosokat nem tudta kiszabadítani. A védekezésben a nemesi jogokon esett csorbát hangsúlyozták. Nem a vallási sérelmeket hozták elő, hiszen az itt nem is számított volna. A hatóságok elsőként a nem nemeseket akarták kihallgatni; hogy a tanúvallomások után milyen eljárás indul ellenük, és miként végződik a dolog, azt majd az idő mutatja meg.

Szilágyi Sámuel szerint az egésztől megmenekülhettek volna, ha megfogadták volna Péli András⁶¹ vagy Litasi György urak tanácsait, mert a templom önkényes használatának következményeitől igencsak tartani lehetett. Ez arra utal, hogy a reformátusok sem voltak egységesek a helyzet megítélésében. Vigyázni kell, hogy a reformátusok ne adjanak okot a huzavonára, és legalább olajat ne öntsenek a tűzre, véli Szilágyi.⁶² Mindez azonban már így is olaj volt a tűzre.

Összegzés

A lévai református templom lerombolása kapcsán több mindent megtudhatunk a korabeli ellenreformációról. A lévai templom elfoglalása és lerombolása nem volt egyedi eset az országban. Ha el is vettek sok templomot, de nem minden templomot vettek használatba a katolikusok. Ez történt Léva esetén is, ahol 1740-ben két katolikus templom is működött és nem volt indokolt új istentiszteleti hely létrehozása. Az épületet valószínűleg lepecsételték,⁶³ a híveket annak látogatásától eltiltották. Ennek ellenére a hitélet tovább folyt. A lelkészt csak 1739-ben zavarták el a településről. A gyülekezet tulajdonában maradt a templomon kívül az iskola, a parókiális ház és az ispotály is. A reformátusok temetkezési helye a kálvária közelében volt, ahová a szokott módon, énekelve, deákos emberek vezetésével temetkeztek, ami nem volt magától értetődő, hiszen például Tatán

⁶¹ Péli Nagy András szerepel a tanúvallomási jegyzőkönyv sértettjei között.

⁶² Ráday Levéltár C64-7-519v 1740. július 16.

⁶³ Körmendi 2002. 99. Erre találunk példát Tatán. „*Mária Terézia királynő parancsára az 1681. évi XXVI. tc. alapján a Kancellária a tatái református templom bezárását, a prédikátor és a tanító hivatalától eltiltását rendelte el.*” 1759. augusztus 23-án olvasták fel a rendeletet. Ferenczi Pál kurátor átadta a templom kulcsát az uradalom képviselőinek, a templom ajtaját lepecsételték. Itt azonban nem álltak meg az események. Augusztus 24-én több mint kétszáz katolikus fejszékekkel lerombolta a templomot, mivel az fából és sövényből készült, az uradalom emberei a templom gerendáit és az összefogásukra szolgáló kapcsokat is elszállították. Nem hagytak nyomát sem a templomnak.

a temetésekkor a hívek zsoltárt nem is énekelhettek.⁶⁴ Az 1740-ben kidőlt kerítést a reformátusok kijavították, amire Bírovsky tiszttartó az egész kerítést ledöntette. A kálvinisták a kerítés ledöntésétől, május 16-tól kezdve június 16-ig reggel és este könyörgésre bejártak a templomba, istentiszteleteiket deákos ember szolgálatával tartották, de nem lelkeséssel. Ez azonban nem volt a legbölcsebb döntés az erőszakos ellenreformáció idején.

A templomrombolást nemcsak vallási okok válthatták ki. Erről azonban forrásunk nyíltan nem beszél. A település fő birtokosa és a város lakosai között másfajta feszültség is lehetett. A hajdani várkatonák és leszármazottaik között több református nemes is volt, akik a városi lakosok érdekeit védték a földesúrral szemben. A reformátusokkal való leszámolás tehát a nemesi ellenállás megtörését is célozhatta.

A templom és más egyházi épületek lerombolását a kerítés ledőléséhez lehet kötni. Ebben a reformátusok jogi úton akartak igazuknak érvényt szerezni, de nem tudjuk meg ezekből a forrásokból, hogy az udvarhoz küldött követük milyen eredménnyel járt. Az általuk birtokolt királyi védlevelek gyakorlatilag semmiféle oltalmat nem jelentettek.

Az a vád, miszerint a reformátusok fegyvereseket tartottak volna a templomban vagy fegyveres ellenállásra gondoltak volna, nem bizonyult igaznak. A kivézenyelt katonaság létszáma azonban azt is feltételezi, hogy a vármegye mégis tartott az esetleges ellenállástól, vagy ez csak a megfélemlítés része volt.

A megtorlás nem ért véget az épületek lerombolásával. A lévai reformátusok közül nemeseket és parasztokat egyaránt börtönbe hurcoltak.

Bár elsősorban templomrombolásról beszélünk, de az iskolát és a prédikátor házát is ezzel együtt rombolják le. Lehet, hogy ezek egybe voltak építve. Erről nincs adat. Léván egy jól szervezett, erős közösség működött, mivel a reformátusok az 1740-es gyászos eseményekig még ispotályt is fenntartottak.

A felhasznált források alapján meglehetősen pontos képet kapunk az eseményekről, amelyekhez hasonló templomfoglalások, rombolások történhettek szerte az országban.

⁶⁴ Körmendi 2004. 99.

Teofil Kovács

The Demolition of the Calvinist Church of Léva, Based on a Letter from Sámuel Szilágyi

During the period of the Counter-Reformation, religious tension manifested even in connection with the ownership of churches. After the publication of the Carolina Resolutio II. in 1734, the taking away of churches was on the rise. This meant, for instance, in the case of Győr, Pápa, Tata, Léva, Balassagyarmat and Fülek, that the official reason was that these settlements lost their identity as fortresses after the expulsion of the Turks.

Even before the 18th century, the city of Léva experienced lots of religious conflicts. The ducal branch of the Esterházy family wanted to control the privileged city by jurisdiction, because of which the relationship between the lordship and the population was tense. Certain religious disagreements also occurred in the debate. The Calvinist Church of Léva was confiscated in 1719, and worship was banned. However, this was renewed, and the preacher of the time was cleared out only in 1739. The church, the school, and the building of the preacher's house remained under the control of the congregation, they were demolished in 1740. I present these events through a letter written by Sámuel Szilágyi, the Protestant Hungarian agent of Vienna, on 16th July, 1740.

From Szilágyi's letter, it becomes clear that the events that happened in Léva became nation-wide known. The notorious start of the demolition of the church in Léva was most probably initiated by the fall of part of the wobbly fence around the church in May 1740. The fence was restored by the Calvinists. This was considered an innovation by the administrator of Duke Esterházy, called Ferenc Birovsky, who, with a hundred odd of his men, cut the whole fence on 16th of the same month. The bell was tolled by the Calvinists, which was followed by quarrel and even a fight. The Calvinists interpreted this whole event the violation of the imperial decree about their religious freedom. After the incident, they took the opportunity to go into the church, toll the bells and hold a mass, although only singing and praying from a book, and without a preacher. This was no wise step in this extremely tense situation. First, they were interdicted by the judge of the county, and then by the deputy-lieutenant. The Calvinists' answer was that they sent ambassadors to Vienna, and they were waiting for the imperial reply.

The church, the school and the parsonage – together with the belfry – was demolished on 17th June 1740, the bell was taken and everything was confiscated by the men of the administrator. The Calvinist presented the letter of defence of Charles III in vain, even the noble received harsh atrocity and imprisonment.

The present study uses archive resources to show what was it – on the local level – that had been behind such an event. Here, it seems that not the priests of the Catholic Church, but the administrator of the Catholic squire was who had initiated the events.

Források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
P 108 Rep. 81.	Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Repositorium. Vallási ügyek (1471–1785).
Ráday Levéltár	Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára
B1	Ágensi levéltár. Collectiones agentiales variae 1718–1829.
B4	Ágensi levéltár. Collectio instantiarum 1735–1783.
B10	Ágensi levéltár. Acta Religionaria Varia (1599) 1721–1824.
C64	Ráday család levéltára.

Szakirodalom

[szerző nélkül] 2009.	Templom és parókia, http://www.reflewa.com/index.php?option=com_content&view=article&id=59&Itemid=70 (Utolsó letöltés: 2018. január 15.)
Bakó 1903.	Bakó István: Léva. In: Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Szerk.: Borovszky Samu, Bp., 1903. Online: http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0004/9.html (Utolsó letöltés: 2017. augusztus 7.)
Bars vármegye községei 1903.	Bars vármegye községei. Írták többen. In: Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Szerk.: Borovszky Samu, Bp., 1903. Online: http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0004/6.html (Utolsó letöltés: 2016. november 16.)
Beliczay 1980.	Beliczay Angéla: Kajali Klára, Ráday Pál felesége. In: Ráday Pál emlékkönyv 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Szerk.: Esze Tamás. Bp., 1980. 157–196.
Bíró–Bucsay–Tóth–Varga 1949.	Bíró Sándor, Bucsay Mihály, Tóth Endre, Varga Zoltán: A magyar református egyház története. Bp., 1949.
Borvölgyi 2014.	Borvölgyi Györgyi: Ráday Gedeon tanulóévei. In: A Ráday-család a magyar kultúrában. 300 éve született Ráday Gedeon. Szerk.: Berecz Ágnes. Bp., 2014.
Bucsay 1985.	Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Bp., 1985.
Czeglédy 1968.	Czeglédy Pál: Lévai reformátusok három temploma. 1968. (kézirat)

- Csáji 1958. Csáji Pál: A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása 1725–1729. In: Egyháztörténet, 1. (1958) 1. sz. 34–74.
- Detre 1996. Detre János: A Pest megyei evangélikus iskolák története. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk.: Farkas Rozália. Szentendre, 1996. (Studia Comitatus 26.) 5–153.
- Dienes 2013. Dienes Dénes: Reformátusok üldözése a katolikus egri egyházmegyében a 18. század utolsó harmadában. In: Rekatolizáció, protireformáció a katolicka reštaurácia v Uhorsku = Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon. Szerk.: Peter Kónya. Prešov, 2013. 152–158.
- Dóka 2008. Dóka Klára: Lévai nemesek az Esterházy család birtoklása idején. In: Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Szerk.: Oborni Teréz, Á. Varga László. Eger, 2008. 131–142.
- Dunántúli 2002. Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Szerk.: Hudi József et al. Pápa, 2002.
- Dunántúli 2009. A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760. Szerk.: Köblös József, Kránitz Zsolt. Pápa, 2009.
- Fabiny 1984. Fabiny Tibor: Bewährte Hoffnung Die Evangelisch-Lutherische Kirche Ungarns in vier Jahrhunderten. Erlangen, 1984.
- Földváry 1891. Földváry László: A lévai üldözött reformátusok és a dunamelléki egyházkerület. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 34. (1891) 27. sz. 883–884.
- Földváry 1903. Földváry László: A lévai executio. In: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 2. (1903) 184–186.
- Gálos 1953. Gálos Rezső: Levéltári adatok Ráday Gedeon diákkoráról. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 57. (1953) 1–4. sz. 268–272.
- Hermann 1973. Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon. München, 1973.
- Kardos 1905. Kardos Samu: A széki gróf Teleki család históriája. 3. In: Régi Okiratok és Levelek Tára, 1. (1905) 3. sz. 67–72.
- Kosáry 1989. Kosáry Domokos: A művelődés késő barokk változatai. In: Magyarország története 1686–1790. Szerk.: Ember Győző, Heckenast Gusztáv. Bp., 1989. 763–824.
- Kosáry 1996. Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1996.

- Kovács Ábrahám 2007. Kovács Ábrahám: "Counter Reformation." In: Encyclopedia of Mission and Missionaries. Religion and Society Series. Part 1. Ed. Jonathan J. Bonk. New York, 2007. 107–109.
- Kovács Teofil 2011. Kovács Teofil: Egy ágensi életút kezdetei. Szilágyi Sámuel peregrinációja (1728–1732). In: Egyháztörténeti Szemle, 12. (2011) 3. sz. 3–21.
- Körmendi 2004. Körmendi Géza: A tatari református gyülekezet története II. József Türelmi rendelete előtti és az azt követő évtizedekben. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Szerk.: S. Lackovits Emőke, Mészáros Veronika. Veszprém, 2004. 99–103.
- Ladányi 2006. Ladányi Sándor: Református teológiai motívumok a Bocskai-szabadságharcban. In: Studia Caroliensia, 7. (2006) 1. sz. 57–60.
- Magyar Református Egyházak 2015. Magyar Református Egyházak Javainak Tára 28. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház 11. Barsi Református Egyház-megye 2. Szerk.: Balla Terézia et al. Debrecen, 2015.
- Marczali 1898. Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a Bécsi Congressusig 1711–1815. In: A magyar nemzet története VIII. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1898.
- Peregrinuslevelek 1980. Peregrinuslevelek 1711–1750. Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 6. Szerk.: Hoffmann Gizella. Szeged, 1980.
- Reiszig 1903. Reiszig Ede: Bars vármegye története. In: Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., 1903. Online: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0004/22.html> (Utolsó letöltés: 2017. augusztus 7.)
- S. Lackovits 2001. S. Lackovits Emőke: Különböző felekezetű közösségek együttélése a Veszprémi Egyházmegyében a XVII–XVIII. században. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. Szerk.: S. Lackovits Emőke, Mészáros Veronika. Veszprém, 2001. 138–163.
- Szekfű Gyula 1935. Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. Bp., 1935.
- Szentkúti 1890. Szentkúti Károly: Adatok a barsi református egyházmegye történetéhez. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 33. (1890) 50. sz. 1704–1707.
- Szentkúti Kiss 1879. Szentkúti Kiss Károly: Monográfiai vázlatok a barsi ref. esztergomi multja s jelenéből. Pápa, 1879.
- Vas 1932. Vas Margit: Ráday Gedeon élete és munkássága. Bp., 1932.
- Zoványi 1977. Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977.

- Zsilinszky 1907. Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Bp., 1907.
- Zsindely 1955. Zsindely Endre: Ráday Gedeon élete és munkássága. In: Református Egyház, 7. (1955) 16. sz. 366–369.